

Pavera, Libor

K Hrabákově úpravě staročeské svatokateřinské legendy

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. V, Řada literárněvědná bohemistická. 2004, vol. 53, iss. V7, pp. [107]-112

ISBN 978-80-210-4396-1

ISSN 1213-2144

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104919>

Access Date: 15. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LIBOR PAVERA

K HRABÁKOVĚ ÚPRAVĚ STAROČESKÉ SVATOKATEŘINSKÉ LEGENDY

„Není jednoty v názoru na to, zda se mají staročeské texty překládat do nové češtiny, nebo nikoli. Sám nejsem přítelem takových překladů z češtiny do češtiny, ale vím také, že hora musí k Mohamedovi, nejde-li Mohamed k hoře.“ Těmito slovy začal Josef Hrabák oddíl Poznámky, uzavírající jeho úpravu staročeského *Života svaté Kateřiny*, vydanou v roce 1941 péčí pražského Melantricha v ediční řadě Odkaz minulosti české, řízené tehdy docentem historikem Zdeňkem Kalistou. K podobné práci se Hrabák dostal, jak je patrné z pečlivého bibliografického soupisu jeho práce,¹ pouze jednou v průběhu svého života. Na návrh Arna Nováka se ujal úkolu, aby „vydal v novočeském jazykovém rouše legendu o sv. Kateřině“, protože Spinovo starší vydání této památky se pro nefilology ukazovalo být již nevhodné a protože na nové kritické edici pro odbornou obec v té době pracoval Jan Vilikovský; v dané situaci zbývalo pouze pořídit vydání popularizační, určené širšímu okruhu recipientů a k této funkci rovněž uzpůsobené. Uzpůsobené nejširšímu kruhu čtenářů – to znamená mělo jít o vydání s úpravou struktury staročeského jazyka, které mezi odborníky mělo a nadále má své zastánce i radikální odpůrce.

Neběželo v té době pochopitelně o úkol první svého druhu: Hrabák se již mohl opřít – alespoň v rovině metodologické – o starší translační pokusy, kterých se v oblasti úprav staročeského textu před ním podjali např. již Václav Flajšhans (v roce 1920 vydal úpravu *Dalimilovy kroniky*), Jan Vilikovský (v roce 1938 vydal rozsáhlou antologii *Próza z doby Karlovy*)² a František Vrba (v roce 1940 vydal

¹ *Bibliografie díla Josefa Hrabáka (do roku 1971)*. Zpracoval Jan Veselý, předmluvu napsala Zdeňka Tichá. Praha, SPN 1972.

Bibliografie díla prof. Josefa Hrabáka za léta 1972–1981. Zpracoval Jan Veselý. *Česká literatura* 30, 1982, s. 429–448.

Bibliografie díla Josefa Hrabáka za léta 1982–1990. *SPFFBU*, D 39, 1992, s. 165–172.

² První podnět k této antologii, jak uvádí Vilikovský, dostal od Václava Tilleho, který v ní ovšem chtěl mít zastoupen hlavně soubor exemplů z doby Karlovy (exempla Klaretova a Quadregesimale admontské). Vilikovský si byl dobře vědom subjektivnosti výběru jednot-

s doslovem Karla Poláka adaptaci Smilovy *Nové rady*), ale svoji koncepci úpravy svatokateřinské legendy mohl Hrabák konfrontovat rovněž s vyspělou teoretickou bází, představovanou anketou o přípustnosti adaptace starších českých textů, soustředěnou na stránkách časopisů *Hovory o knihách* (1939) a *Panorama* (1941).

Otázka, jakým způsobem modernímu čtenáři prezentovat starší literární texty, poutala k sobě pozornost v podstatě od počátků vydávání staročeských památek v 19. století. Vycházelo se přitom ze správného předpokladu, že určité jazykové jevy ve starších textech mohou novodobému vnímateli v mnoha ohledech skutečně působit problémy, v procesu percepce dokonce natolik vážné, že mohou zcela zatemnit základní sdělnou hodnotu i hlubší smysl literárního textu. Aby text, který vznikl před několika stoletími, byl čtenářem akceptován ve všech rovinách včetně jazykové, musel by jeho upravovatel být nejen vynikajícím filologem, nýbrž také interpretem, analyzujícím a vysvětlujícím konkrétní text a v zásadě celé jeho konceptuální schéma, lišící se diametrálně od paradigmatu současného. Úprava nemusí textu navíc posloužit, neboť může setřít některé důležité jevy nezbytné pro pochopení, např. anagramy a jiné šifry, sloužící k postžení skutečného smyslu. V teoretické rovině se rýsuje otázka, jak vlastně pojmenovat dosavadní úpravy staročeských textů (jde o adaptace?, parafráze?, překlady?), v rovině praktické pak otázka, kterou z dosavadních úprav vybrat za příkladnou pro další práci v duchu popularizace starších literárních památek, jež se v současnosti ukazuje opět jako vysoce aktuální.

Zůstaňme u svatokateřinské legendy, která se ve 20. století dočkala pozornosti několika básníků i odborníků s filologickým školením. Vedle Hrabákovy úpravy z roku 1941 existuje přebásnění Kamila Bednáře z roku 1958 a zcela moderní přebásnění Jiřího Pelána z roku 1983, jemuž filologickou bází pro úpravu obstaral medievista Jan Lehár. Každý ze jmenovaných upravovatelů sledoval jiný, vlastní cíl. Každému bylo sice společné pokud možno nejefektivněji převést staročeský text do podoby přijatelné současným čtenářem, každý z upravovatelů byl nicméně vázán osobitým vztahem k staršímu literárnímu dědictví, rozvojem metodologie úprav staročeských textů do moderní češtiny a literárněvědnou znalostí tohoto staročeského literárního textu.

Hrabáková úprava si kladla za cíl seznámit novodobého čtenáře s dobovými, tj. středověkými ideovými a esteticky nosnými vlastnostmi díla. Jazykovou rovinu přitom Hrabák nepovažoval za překážku a vážnou bariéru pro moderního čtenáře, k němuž se svou úpravou obracel, a proto Hrabákovy úpravy staročeského textu v oblasti jazyka nebyly radikální. V jazyce odstranil již zaniklé morfologické jevy, po vzoru úprav Vilikovského se naopak snažil respektovat lexiko (slovní zásobu) památky a syntax, avšak pouze potud, pokud to nebylo na překážku při pochopení smyslu skladby. Jeho modernizace přitom, jak sám uvádí (s. 18), především nemě-

livých ukázek, v *Poznámce* se vyslovil rovněž k úpravám: na žádost vydavatele přepsal texty do nové češtiny, „při tom jsem se snažil porušiti co nejméně jazykový svéráz původního znění“ (s. 254), odstranil nicméně některé syntaktické zvláštnosti staročestiny a slova už nerosrozumitelná, naopak slova, která uvádí slovník Vášův-Trávníčkův, nebo slova, která lze domyslit z kontextu, ponechal v textu beze změn.

la porušit eufonickou a rytmickou stavbu textu. Jako pečlivý editor všude tam, kde se od staročeského textu v úpravě značně odchýlil, doplnil v závěrečných poznámkách komentář k původnímu textu. Výklad ideový i formální svatokateřinské legendy včetně načrtnutí dobového konceptuálního schématu podal Hrabák v rozměrném úvodu, neboť si byl vědom, že před současného čtenáře postavil text, který se odlišuje nejen jazykem a typem verše, nýbrž i celkovým dobovým paradigmatem, v němž legenda byla původně sepsána a recipována.

Hrabákova úprava, možno ji označit za modernizaci staročeského textu, se ukázala jako jedna z možností, jak prezentovat staročeský text modernímu publiku. Zatímco si našla mnoho příznivců a obhájců, našla si rovněž své odpůrce a kritiky. Mezi jednoho z nich náležel teolog a literární historik Josef Vašica, jenž Hrabákově úpravě svatokateřinské legendy věnoval cenné a doposud inspirativní stati v katolicky profilovaném *Akordu*. V zásadě lze hovořit o polemice, která se rozhořela mezi Hrabákem a Vašicou, neboť na první Vašicovu stať Hrabák odpověděl redakci časopisu dopisem a tuto jeho odpověď redakce otiskla.

Hrabákova modernizace svatokateřinské legendy z roku 1941 se Vašicovi dostala do rukou společně s bibliofilskou kritickou edicí této památky, kterou pořídil Jan Vilikovský (vydal ji v únoru 1941 s litograficky kolorovanými dřevoryty Karla Svolinského v počtu 320 výtisků). V recenzi, kterou Vašica otiskl v *Akordu* (9, 1941/1942, s. 91–95), ocenil pečlivou editorskou práci Vilikovského, ale doplnil – hlavně z hlediska teologického – cenným komentářem také některá dosud nevyjasněná nebo dosud sporně vysvětlovaná místa skladby; lze říci, že jeho recenzní příspěvky představují zároveň cenné emendace textu, neboť navrhují čtení odlišná od dosavadních (Erbenova, Spinova aj.). V porovnání s kritickou edicí Vilikovského dopadl výsledek posudku Hrabákovy úpravy přímo katastrofálně. Hned v úvodním odstavci stati Vašica se vztyčeným prstem nabádá: „Byly-li nějaké pochyby o vhodnosti tohoto druhu popularizace staročeské poezie, jest tento svazek přímo výstrahou před podobnými pokusy. Alespoň takovým způsobem se to dít nesmí.“³ Dále se Vašica pozastavil nad faktem, že se vůbec někdo rozhodne změnit veršovou strukturu jazyka, a Hrabákovu úpravu označil za nešetnou a svévolnou, což doložil řadou příkladů. Vašica přitom při hodnocení vyšel z Hrabákova vyjádření v *Poznámce*, v níž uvedl, že měnit bude výlučně již zastaralé morfologické tvary a slovník tam, kde již slovo není v aktivním ani pasivním užívání moderního čtenáře. Vašica vyhledal desítky příkladů, kde se upravovatel dopustil nedůsledností oproti vytčeným cílům. Svou pečlivou analýzou ukázal, že novočeské zpracování staročeského textu zůstalo v půli cesty a že se v něm neustále kříží dvě mluvnické a lexikální vrstvy od sebe časově značně vzdálených období – středověká a současná. Vašica tak – zatím latentně – poukázal na problém, který si uvědomili a již před ním artikulovali v podobě otázek přispěvatelé anket v *Hovorech o knihách* a v *Panoramě*, mezi jinými to byli Jan Mukařovský a Bohuslav Havránek. Zvláště pozoruhodná v této souvislosti byla slova Havránkova: „Četba staré literatury nezláká nikdy

3 Vašica, Josef: *Ještě staročeská legenda o sv. Kateřině*. In: *Eseje a studie ze starší české literatury*, ed. Libor Pavera. Opava-Šenov u Ostravy, Verbum a Tilia 2001, s. 96.

hltače románů, ani v překladu ne, a čtenáři, pro něž je, trochu námahy obětují. Nesmějí totiž zapomínati, že forma (v tradičním smyslu) byla příliš podstatnou složkou těchto uměleckých děl (látka a motiv byly majetkem obecným) a byla to forma skvělá. Proto, nemáme-li prostě zničit modernizováním jazyka umělecké kvality vynikající staré literatury české, bylo by třeba přebásnění, ale pak vzniká nová těžká otázka, jak při tom v novém rouše zachovat středověký svět myšlenkový a jak adekvátně vystihnout odlišné tvárné prostředky. Proto přepis nezatežující čtenáře a vhodné poznámky pomohou dnešnímu čtenáři lépe a snáze mu přiblíží díla než zkreslující překlad nebo úprava. O úpravu jazykovou mohlo by jít jen u památek zaměřených věcně, pokud by nám šlo o toto věcné poučení a nikoli o ně samé jako o literární skladby.⁴ Shrnuto, klade si Havránek otázky: Lze pouhou proměnou roucha, tj. tvaru, zachovat složitý středověký myšlenkový svět? Nedojde přitom k rušivým efektům a přímo svárům mezi současným jazykem a starým obsahem?

Bylo už uvedeno, že na kritickou Vašicovu stat' zareagoval ještě v tomtéž ročníku Josef Hrabák a otiskl článek *Ještě k novočeské úpravě Legendy o sv. Kateřině* (Akord 9, 1941/1942, s. 309–313), v němž některé Vašicovy výtky usiloval vysvětlit. Na Hrabákovu stat' kontinuálně navazuje Vašicův dovětek (tamtéž, s. 313 až 314), z něhož je patrné, že nesmlouvavý kritik trvá na svých přísných stanoviscích. Ve Vašicově dovětku je však zároveň obsažen velice důležitý námět pro další práce na možných úpravách staročeských textů. Staročeské texty lze podle Vašici buď ponechat v původním, starobylém rouše, aby se nechalo vyniknout orchestraci veršů a jejich imaginačnímu a hudebnímu kouzlu, ovšem s tím, že taková edice bude mít dobrý komentář, který pomůže překonat jazykové obtíže a dálku časů, jež moderního čtenáře dělí od autora skladby, nebo lze tyto básnické památky překládat. Výsledkem třetí cesty, kompromisem, by podle Vašici byl pouze polotvar.

Právě navrženou cestou kompletní translace staročeského textu do novočeštiny se vydali další dva upravovatelé svatokateřinské legendy – Kamil Bednář a Jiří Pelán. Avšak ani Bednářovo počínání nebylo úspěšné. Básník si zřejmě dobře neuvědomil problém, jaký představuje „obsahovost formy“, tj. svár, k němuž nutně dojde, chceme-li starému, středověkému obsahu dát nové roucho (novodobou poetiku). Nemohl ani jen očekávat, že dnešní čtenář bude jeho komplexní přebásnění číst se stejnými emocemi jako čtenář v době Karlově. Bednář si neuvědomil, že překážkou k pochopení smyslu a k vyvolání stejných nebo analogických emocí není jen jazyk a jeho strukturace (verš, rým, rytmus, syntax aj.), nýbrž také odlišné myšlenkové a společenské zakotvení textu. Ač Bednářovy výchozí teze, jak se staročeským textem naloží (využije ho jako předlohy, na němž vystaví text nový, palimpsestový, který budou čtenáři číst se stejnými emocemi jako čtenáři 14. století), byly podnětné a leccos slibovaly, reprodukční věrnost se mu bohužel nepodařilo zachovat.

Jako ke skutečnému překladu z cizího jazyka do češtiny přikročil ke svatokateřinské legendě Jiří Pelán. K textu nepřistoupil s požadavky novodobé poetiky, ale

⁴ Havránek, Bohuslav: odpověď č. 2 v *Anketě o úpravě starších a starých textů české literatury. Panorama 19, 1941, s. 37.*

naopak dokonce i tam, kde tlak originálu byl značný, ponechal v novočeské podobě archaizující podobu textu, např. infinitivy na –ti a přechodníkové konstrukce:

(text staročeský)

*ciesar bieše kázal v hněvu
připraviti pro tu děvů,
chtě, by věřila v jich bohy*

(Pelánova úprava)

*císař kázal zhotoviti,
chtě tu pannu obrátiti
zpět na bludnou víru svoji*

Zatímco Hrabák při úpravě nezasahoval výrazněji do veršové struktury, Pelán si uvědomil, že oktosylab trochejského spádu, nyní již počítovaný za „nejbanálnější český epický verš“, bude nutno rozrušit a proměnit. V praxi to Pelán učinil tak, že osmislabičný verš svatokateřinské legendy místy deformoval a na místo něj užíval verše devítislabičného s předrážkou nebo s daktylskou stopou. Ponechal naopak střídání mužského a ženského rýmu v téže rýmové dvojici, zachoval původní charakter syntaxe, respektoval i tzv. lomení rýmu, zredukoval nicméně značný počet přesahů, které původní staročeský text obsahoval. Rovněž v otázce zachování původního staročeského rýmu zůstal Pelán střidmý a respektoval četné gramatické rýmy pro legendu tolik příznačné, shledaje právě v rýmu prostředek, který byl pro staročeského autora formálním prostředkem nejdokonalejším a na svoji dobu neartističtější. To vše se přitom podařilo Pelánovi při zachování největší možné míry věcné správnosti; zde nemalou zásluhu nepochybně nutno připsat medievistovi Janu Lehárovi, který se svatokateřinskou legendou důkladně zabýval v několika statích a v přehledu shrnul starší soudy o textu počínajíc od Erbena přes Gebauera a jeho školu až do současnosti.⁵

Převod starších literárních textů do současného jazyka je a zřejmě zůstane jedním z translačních oříšků. Aby upravovatel došel k uspokojivému cíli, musí spojit a dát do souladu dvě navzájem takřka nespojitelné roviny dvou časově odlehlych epoch: myšlenkovou (dobové paradigma) a jazykovou. Zatímního vrcholu při převodu svatokateřinské legendy se podařilo dosáhnout Jiřímu Pelánovi, avšak nesporně za cenu toho, že mohl navázat na své předchůdce, k nimž patřili významní básníci a badatelé o starší české literatuře, Josefa Hrabáka nevyjímaje.⁶

⁵ Srov. Lehár, Jan: *Drahé Izaldy napitie*. In: *Nejstarší česká epika*. Praha, Vyšehrad 1983, s. 158–185.

Lehár, Jan: *Legenda o sv. Kateřině, její smysl a literární souřadnice*. In: *Legenda o sv. Kateřině*. Praha, Odeon 1983, s. 9–27.

⁶ Další použitá literatura:

Kolár, Jaroslav: *Nad překladem staročeské legendy o svaté Kateřině*, *Česká literatura*, 1985, 4, s. 356–359.

Kolár, Jaroslav: *K textologii a současné ediční problematice starší české literatury*, *Česká literatura*, 1986, 1, s. 49–56.

Pelán, Jiří: *Poznámka o překladu* [In:] *Legenda o sv. Kateřině*, úvod Jan Lehár, přel. Jiří Pelán. Praha, Odeon 1983, s. 145–148.

ON HRABÁK'S ADAPTATION OF THE OLD CZECH LEGEND OF ST. CATHERINE

The author deals with the adaptation of the Old Czech Legend of St. Catherine made by the Czech literary scholar Josef Hrabák in 1941. He places the adaptation in the context of its time, points to Josef Vašica's criticism of the adaptation and notes some of the contemporaneous views regarding the methodology of translating mediaeval literary texts (as they were published in the periodicals *Hovory o knihách* in 1939 and *Panorama* 1941). The author comes to the conclusion that Hrabák's adaptation was significant and made an important contribution to the debate on how to translate and/or "modernise" mediaeval Czech literary texts.

Petrù, Eduard: *Ediční poznámka* [In:] Petr Chelčický: *Ze sítě víry*, ed. Eduard Petrù. Praha, Čs. spisovatel 1989.

Vašica, Josef: *Eseje a studie ze starší české literatury*, ed. Libor Pavera. Opava-Šenov u Ostravy, Verbum a Tilia 2001.